

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
ДЕЙНЕКА АРТЕМІЙ ВАДИМОВИЧ**

УДК 316.25

**ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АКТОРНО-МЕРЕЖЕВОЇ
ТЕОРІЇ ДЛЯ СОЦІОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ
АГЕНТНОСТІ**

22.00.01 – Теорія та історія соціології

Автореферат
Дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ – 2018

Робота виконана на кафедрі теорії та історії соціології факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор соціологічних наук, доцент

Малес Людмила Володимирівна

Кафедра теорії та історії соціології

Київський національний університет імені Тараса

Шевченка

Актуальність теми. Теоретичне знання у соціології завжди організовувалося довкола кількох магістральних тематичних напрямків, котрі фіксували онтологічні параметри предметної царини соціологічної науки, окреслюючи тим самим її дисциплінарну самостійність. Одним із таких напрямків, безумовно, був і залишається до сьогодні теоретичний пошук довкола питання соціальної дії (або ширше – агентності). Як унікальний предмет соціологічного аналізу соціальну дію вперше тематизував Макс Вебер, визначивши її як форму людської поведінки, пов'язану із суб'єктивним смислопокладанням та орієнтацією на дії інших людей. Згодом це визначення стало класичним, слугуючи точкою відліку для всіх подальших концепцій дії. Разом з тим, сам формат дискурсу про агентність в контексті соціологічного теоретизування був суттєво обмежений вихідною настановою, згідно з якою дія може стати об'єктом соціологічного аналізу лише якщо вона є суб'єктивно осмисленою та орієнтованою на дії інших людей. Внаслідок цієї обмеженості складається ситуація, за якої робочий теоретичний інструментарій не дає можливості вийти за межі двох окреслених нижче суперечностей.

Перша суперечність полягає у тому, що, у випадку визначення дії через суб'єктивне смислопокладання, неможливо остаточно привести у відповідність суб'єктивний характер дії та її соціальні (поза-суб'єктивні) витoki (традиційна дилема «агентність-структура»). Як, зокрема, говорить про це Б. Латур, базова інтуїція соціальних наук полягає у тому, що джерело того, що відбувається в конкретній соціальній ситуації, завжди має свої витoki поза її межами. Люди діють не спонтанно, а навпаки, їхня активна участь у світі скеровується чимось ззовні: «Чому я ніколи не роблю те, що хочу? Чому усі ми скеровуємося силами, котрих самі не створювали? Такою є давня і найбільш правомірна інтуїція соціальних наук...» [Latour 2005, p. 43]. В класичному варіанті ці зовнішні сили, котрі формують людську поведінку, описуються в термінах «об'єктивних соціальних фактів» та концептуалізуються через поняття соціального порядку, солідарності, класових нерівностей, норм, ролей тощо. Описана у такий спосіб соціальна реальність постає як окремий онтологічний регіон, тобто «реальність

sui generis» [Дюркгейм], котра перевершує людську суб'єктивність та здійснює примусовий вплив на окремих індивідів. Класичні соціологічні теорії завжди так чи інакше ведуть мову про структурну зумовленість людської поведінки та вплив загальних макрочинників на конкретні життєві обставини.¹ Таким чином, в межах соціології розрив між «мікро» та «макро» рівнями закріплюється в базових апіорних розрізненнях, беручи свій початок у суб'єкт-об'єктній схематиці мислення, характерного картині світу Модерну, котра заздалегідь поділяє світ на два відносно автономних порядки. Таким чином, намагаючись слідувати за базовою інтуїцією щодо зовнішньої зумовленості дії, соціологія описує цю зовнішню зумовленість у такий спосіб, що згодом їй доводиться мати справу дилемою: як примирити свободу людських суб'єктів з об'єктивним примусовим суспільним порядком.

Друга суперечність стосується іншого аспекту веберівського визначення соціальної дії, а саме – смислової орієнтації на інших. Цей критерій передбачає, що в рамках релевантного для соціології кола проблем потенціалу агентності набувають виключно свідомі своїх вчинків люди, а спрямованість їхніх дій завжди торкається інших (свідомих своїх вчинків) людей. Цю настанову можна коротко позначити як «методологічний антропоцентризм». Проблема такого підходу полягає в ігноруванні того внеску, котрий здійснюють у повсякденні життєві ситуації не-людські учасники світу. В умовах інтенсивної технологізації та інформатизації соціального життя, коли новітні винаходи та автоматизовані системи перебирають на себе все більше важливих суспільних функцій, а суспільний поступ веде до появи нових глобальних викликів (екологічних,

¹ «Коли я дію як брат, чоловік або громадянин, коли я виконую приписані мені зобов'язання, я виконую обов'язки, встановлені поза мною і моїми діями...» [Дюркгейм]; «У суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні, необхідні, від їхньої волі не залежні відносини... Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, над котрим підноситься юридична і політична надбудова і котрому відповідають певні форми суспільної свідомості» [Маркс]; «Порядком ми будемо називати: а) умовність, якщо її значимість зовні гарантована можливістю того, що будь-яке відхилення натрапить всередині певного кола людей на (відносно) загальний і практично відчутний осуд; б) право, якщо порядок зовні гарантований можливістю (фізичного або психічного) примусу, здійснюваного особливою групою людей, в чій безпосередній функції входить охороняти порядок». [Вебер, с. 640]; «Ми знаємо, що ми є продуктами суспільства: фізіологічний ряд попередників, котрі пристосовувалися та озвичаювалися, традиції їхньої праці, знання та віри, весь дух минулого, що кристалізований у об'єктивних формах, – все це визначає схильності та зміст нашого життя» [Зіммель].

політичних, соціально-економічних та ін.) такий підхід все більше потребує перегляду. Але для цього потрібен принципово новий теоретико-пізнавальний інструментарій, котрий дозволив би розширити коло релевантних об'єктів при соціологічному розгляді проблематики агентності, аби досягнути необхідної чутливості до мінливих реалій сучасного світу.

Фіксація та вирішення означених суперечностей стали одним із ключових завдань теоретичного проекту, що був започаткований французькими соціологами Б. Латуром, М. Калонем і їхнім англійським колегою Джоном Ло, та здобув назву акторно-мережевої теорії (ANT – actor-network theory). Проблематика агентності перебуває у центрі уваги представників даного підходу, а його методологічна специфіка дає можливість релятивізувати традиційну соціологічну дилему співвідношення мікро- та макро- рівнів соціологічного теоретизування та розширити коло релевантних понять та розрізень за рахунок концептів, котрі намагаються уникнути суб'єкт-об'єктного дуалізму у пізнанні світу. Розуміння агентності, котре пропонує ANT, дозволяє включити до числа активних діячів ширше коло об'єктів, не зводячи це поняття до суто вмотивованої та осмисленої людської поведінки. Натомість дія тлумачиться радше як внесок, що здійснює в рамках будь-якої соціальної ситуації кожен її значимий учасник. Подібна оптика дає можливість однаково врахувати значення як людських акторів, так і тих компонентів ситуації, що традиційно не потрапляють у фокус соціологічної уваги. З огляду на необхідність вирішення наведених тут суперечностей, актуальності набуває і потреба розкрити евристичний потенціал акторно-мережевої теорії для соціологічної концептуалізації агентності.

Ступінь наукової розробленості теми. Основні принципи акторно-мережевої теорії як новітнього проекту соціально-гуманітарного пізнання сформульовані у працях ключових представників цієї традиції, таких як Б. Латур, Дж. Ло, М. Калон, а також А. Мол, Е. Пікерінг, М. Акріч, Х. Веран, К. Гетерингтон, Ф. Венденберг, Е. Сайєс та ін. Перелічені дослідники тією чи іншою мірою позиціонують себе як співтворців та представників акторно-

мережевої теорії, але існує і доволі широке коло авторів, що використовують та доповнюють ANT, працюючи в рамках власних теоретичних проєктів, як-от Дж. Урі, Д. Гаравей, Г. Харман, В. Бейкер, С. Шейпін, С. Шаффер, Д. Блур, С. Вулгар, А. Блок, Е. Йенсен, Г. Шмітген, А. Міллер та ін. На пострадянських теренах можна відзначити праці А. Кузнєцова, І. Напрєєнко, Д. Сівкова, О. Хархордіна, В. Вахштайна, О. Тіткова, М. Єрофєєвої, Н. Лебєдевої, Є. Бикова, А. Ветушинського та ін. Серед вітчизняних дослідників варто окремо вирізнити дисертаційні дослідження та статті Я. Кононової та С. Солодька, а також окремі дослідження Н. Костенко та М. Соболевської. Попри те, що переосмислення поняття агентності, в контексті подолання дуалізму між людьми та нелюдськими учасниками суспільного життя, вважається одним із центральних теоретичних здобутків ANT, не до кінця з'ясованим залишається зв'язок між означеним новаторським розумінням агентності та класичними соціологічними теоріями дії. Почасті відношення ANT до цих теорій сформульовано Б. Латуром у його програмній праці «Перезбираючи соціальне», а також в окремих статтях М. Єрофєєвої та В. Вахштайна, але цих текстів замало, щоб з'ясувати, які саме обмеження класичних теорій дії дозволяє подолати акторно-мережева теорія, і у який саме спосіб вона пропонує це зробити. Серед ключових авторів, котрі пропонували свої власні концептуалізації агентності, слід згадати М. Вебера, В. Парето, А. Шюца, П. Бергера, Т. Лукмана, Т. Парсонса, Ю. Габермаса, Е. Гіденса, Х. Йоаса, П. Вінча та ін. Попри принципову розбіжність перелічених авторів, усі вони трактують поняття дії у прив'язці до його смислового супроводу, інтенційної спрямованості та орієнтації на інших людей, тобто припущень, котрі, з точки зору представників ANT, потребують проблематизації. Крім того, варто зазначити що на сьогодні не існує систематичного викладу основних позицій акторно-мережевої теорії як засобу соціологічної концептуалізації дії. Проясненню цих позицій значною мірою присвячено текст даного дисертаційного дослідження. В цьому контексті слід актуалізувати такі важливі теми для соціологічного аналізу агентності, як його темпорально-просторова структура, особливий тип каузальності, зв'язок між агентом і посередником дії,

непередбачувані наслідки дії, множинність порядків та конкуренція альтернативних програм дії, у їх зв'язку з відносинами влади та політичної репрезентації, співвідношення діяльнісних та інституційних складових дії, а також глобальний вимір агентності.

Таким чином, **наукова проблема дослідження** полягає у необхідності прояснення основних понять акторно-мережевої теорії як інструменту соціологічної концептуалізації агентності у їх зв'язку із проблематикою класичних та посткласичних теорій дії в соціології. Вирішення цієї проблеми полягатиме у аналізі ключових концептів ANT в контексті традиційних соціологічних теорій дії, з акцентуванням її інноваційних евристичних можливостей.

Об'єкт дослідження: акторно-мережева теорія як новітній напрям соціологічного теоретизування.

Предмет дослідження: евристичний потенціал акторно-мережевої теорії для соціологічної концептуалізації агентності.

Мета дисертаційного дослідження полягає у розкритті евристичного потенціалу базових концептів ANT для соціологічної концептуалізації агентності, через подолання ключових обмежень класичних та посткласичних теорій дії у соціології.

Завдання:

- 1) Тематизувати агентність як центральну проблему соціологічної теорії та прояснення особливості підходу до неї ANT.
- 2) Проаналізувати дискурсивні контексти, в яких досліджуваний підхід фігурує у сучасних теоретичних дискусіях.
- 3) Спираючись на доробок Б. Латура та Дж. Ло, виявити витoki дуалізму природи і суспільства та похідного від нього дуалізму агентності і структури в класичних і посткласичних соціологічних теоріях дії.

- 4) Здійснити експлікацію концептуальних засад розгляду агентності в акторно-мережевій теорії в контексті сучасних глобальних суспільних викликів.

Наукова новизна отриманих результатів:

Вперше:

- 1) Виявлено три альтернативних стратегії позиціонування акторно-мережевої теорії в дискурсі сучасного соціологічного теоретизування. На основі аналізу актуальних джерел встановлено, що ANT в сучасній теоретичних дискусіях постає або як одна із новітніх версій соціології науки, або як дослідницький метод «матеріальної семіотики», або як теоретичний проект «альтернативної соціології», котрий виводить свою генеалогію із праць Г. Тарда.
- 2) Завдяки історико-соціологічному аналізу класичних теорій дії, що здійснений з позицій «антропології Модерну» (Б. Латур, Дж. Ло), виявлено, що підґрунтям цих теорій слугує взаємозв'язок між модерністським дуалізмом природи і культури та соціологічним дуалізмом агентності і структури.
- 3) Розкрито концептуальний взаємозв'язок між адаптованими в ANT семіотичними поняттями (нарратив, актор/актант, випробовування сил, програма дії) та класичними теоріями соціальної дії.

Дістало подальшого розвитку:

- 1) Понятійно-категоріальний апарат сучасної української соціології шляхом адаптації запропонованих представниками акторно-мережевої теорії понять, зокрема, актор/актант, соціологія асоціацій, матеріальна семіотика, програма дії та ін.
- 2) Концептуальні уявлення про фундаментальну соціологічну категорію «соціального» в контексті її переосмислення представниками акторно-мережевої теорії.

Уточнено:

- 1) Особливості концептуального зв'язку між семіотичним та політичним поняттями репрезентації. Це здійснено за рахунок запропонованого ANT тлумачення агентності з огляду на їх актуальність на тлі сучасних глобальних викликів.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Результати даного дослідження можуть бути використані для розробки нових курсів в межах університетських навчальних програм, а також для вдосконалення програмного забезпечення дисциплін, що вже присутні у навчальних планах. Прикладна значимість отриманих результатів може бути виявлена при аналізі тих сфер суспільного життя, де особливу роль відіграють новітні технології та соціальні інновації.

Результати дисертаційного дослідження було представлено у 7 публікаціях у фахових виданнях:

1. Дейнека А. В. Проблематика смислу та смислотворення в контексті соціологічних теорій Нікласа Лумана та Ентоні Гіденса / А. Дейнека // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: соціологія. – 2013. - №4. – С. 69–74.
2. (У співавторстві) Фітісова А. В. Факультетські кафедри в уявленнях студентів: спроба феноменологічного аналізу значимих смислових структур у царині освіти / А. В. Фітісова, А. В. Дейнека // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: соціологія. – 2014. – С. 51–57.
3. Дейнека А. В. Евристичні можливості акторно-мережевої теорії для соціологічної концептуалізації агентності / А. Дейнека // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірка наукових праць. Випуск 21. – Харків, 2015. – С. 86–89.

4. Дейнека А. В. Соціальна топологія та проблематика агентності у акторно-мережевій концепції Джона Ло / А. Дейнека / Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. – 2015. – №28. – С. 43–50.
5. Дейнека А. В. Стратегії позиціонування акторно-мережевої теорії в дискурсі сучасного соціологічного теоретизування / А. Дейнека. – Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. – 2017. – №1 (32). – С. 60–77.
6. Дейнека А. В. Квір-теорія по той бік конструктивізму та есенціалізму: чи можливо позбутися бінарного мислення? / А. Дейнека // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. – 2017. – №33.

В іноземних виданнях:

7. Дейнека А. Антропология Модерна как методологическая рамка анализа теорий социального действия / А. Дейнека // *Universum: общественные науки*. – 2017. – №11. (<http://7universum.com/ru/social/archive/item/5242>).

Апробація результатів дослідження відбилась у виступах на 7 фахових наукових конференціях: VII Міжнародна конференція студентів та молодих науковців «Соціологія та сучасні соціальні трансформації» 2014, Харківські соціологічні читання 2015, Історична соціологія цивілізацій (КПІ) 2016, X Львівський соціологічний форум 2016, «Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності» (КПІ), 2016, «Мультикультурність. Гендер. Ідентичність. Квір-дослідження на радянському просторі» (КНУ), 2017, «Соціологія та сучасні соціальні трансформації» (КНУ), 2017.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступній частині роботи розкрита актуальність дослідження, сформульована наукова проблема, вирішенню якої присвячено дисертаційний текст, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, позначена

теоретична рамка та методи, на котрі спирається у своїй роботі автор, виявлено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів.

Перший розділ дисертаційної роботи **«Проблема агентності в соціології та в акторно-мережевій теорії: основні підходи та дилеми»** присвячено тематизації агентності як центральної проблеми соціологічної теорії та прояснення особливостей підходу до цієї проблеми в ANT, через огляд контекстів позиціонування даного підходу в сучасному теоретичному дискурсі соціології.

У підрозділі *1.1. Соціологія як наука про структуру і чинники соціальної дії* з опорою на тексти іноземних та вітчизняних дослідників розглядаються теоретичні підстави кваліфікації соціології як науки про соціальну дію. На підставі проведеного аналізу встановлено, що проблема агентності є одним із основних фокусів теоретичних дискусій в соціології, а основні соціологічні концепції агентності переважно влаштовані як пошук зв'язку між внутрішньою організацією дії та зовнішніми чинниками, котрі обумовлюють її перебіг. Розкривається зміст класичних тлумачень агентності у їх зв'язку із поняттями соціальної структури, солідарності, простору і часу, мобільності.

У підрозділі *1.2. Стратегії позиціонування акторно-мережевої теорії в дискурсі сучасного соціологічного теоретизування* на основі аналізу сучасної літератури про акторно-мережеву теорію, представленої на наукових онлайн платформах SAGE та JSTORE, розкриваються основні дискурсивні контексти, в яких фігурує абревіатура ANT. Відштовхуючись від тези про внутрішню множинність та гетерогенність сучасного соціологічного теоретизування, було виявлено три ключових способи позиціонування акторно-мережевої теорії в поточних дискусіях: 1) *ANT як новітня соціологія науки*, котра, у відповідності до принципу «симетричного пояснення» Д. Блура, визначає область соціологічного вивчення науки не лише контекстом, але і змістом та методами виробництва наукового знання, не редукуючи цей зміст до соціальних чинників, натомість пояснюючи його через взаємодію людських на не-людських учасників цього процесу; 2) *ANT як матеріальна семіотика*, де означений підхід постає як

більш широка методологічна платформа, котра, поєднуючи здобутки семіотичної та матеріалістичної традицій, формує нову перспективу для розгляду агентності, через її перерозподіл між людськими акторами та матеріальними об'єктами, котрі також постають як активні учасники соціального життя; 3) *ANT як проект альтернативної соціології*, сформульований Б. Латуром через відмову від дюркаймівського поняття «соціального» та побудову штучного генеалогічного зв'язку між акторно-мережевою теорією та соціологією Г. Тарда, що відкриває нові можливості для тлумачення агентності.

Другий розділ **«Соціологічна класика очима акторно-мережевої теорії: класичні концепції дії у світлі дуалізму природи та культури»** присвячено аналізу витоків дуалізму людських та позалюдських складових соціального життя у класичних теоріях соціальної дії. Обґрунтовується зв'язок цього дуалізму із класичною соціологічною дилемою агента і структури.

У підрозділі 2.1. *«Антропология Модерну» Брюно Латура як теоретична рамка аналізу соціологічних концепцій дії* обґрунтовується евристична значимість створеної Латуром концепції Модерну для аналізу принципів, на котрих базуються класичні соціологічні теорії дії. Зокрема, з опорою на працю Латура «Ми ніколи не були сучасними» ретельно аналізуються витoki розмежування між царинами культури та природи та його значення для соціологічної теорії дії.

У підрозділі 2.2. *Теорія дії Макса Вебера: мотиваційна каузальність в структурі соціологічного мислення* в перспективі латурівської «антропологии Модерну» розглядається теорія соціальної дії Макса Вебера. На підставі аналізу текстів класика встановлюється основоположне значення поділу між людьми та не-людьми для його розуміючої соціології. Це розрізнення базується на особливому уявленні про каузальність в неокантіанській традиції, представником якої є Вебер. Підставою для цього розмежування слугує зв'язок поняття дії із поняттям мотиву, як особливої смислової єдності, що може слугувати рушієм для осмисленої людської поведінки.

У підрозділі 2.3. *Рецепція веберівської теорії дії в соціальній феноменології Альфреда Шюца та структурному-функціоналізмі Талкота Парсонса* йдеться про розвиток базових інтуїцій соціології Вебера у двох найвизначніших теоретиків дії середини ХХ століття. Виявлено, що, попри відмінність теоретичних підстав та філософського тла концепцій дії Шюца і Парсонса, вони однаково наслідують дуалізм людських та не-людських компонентів світу, котрий слугує їм ґрунтом для розвитку своїх версій протиставлення індивідуального діяча об'єктивним чинникам суспільного життя. У Шюца це розрізнення виливається в ідею зумовленості людської дії «суспільним запасом знання» та «об'єктивованим каталогом мотивів», а у Парсонса йдеться про зумовленість перебігу людської дії культурними нормами. Обидва варіанти є різними теоретичними версіями тієї ж дилеми агента і структури.

У підрозділі 2.4. *Проблематика агентності у теорії структурації Ентоні Гіденса* розглядається одна зі спроб подолання означеної вище дилеми агента і структури в рамках новітнього теоретичного синтезу. З огляду запропонованої тут аналітичної рамки (визначеної як «антропологія Модерну» Б. Латура), ця спроба теоретичного синтезу є недостатньою, оскільки вона ставить собі за мету подолати, спираючись на поняття «практики», дуалізм суб'єктивних і об'єктивних чинників суспільного життя, залишаючи при цьому непорушним дуалізм природи і культури.

У підрозділі 2.5. *Теоретичні та онтологічні підстави нівелювання дуалістичності в соціологічному вивченні агентності* обґрунтовується необхідність відходу від дуалістичності в соціологічному осмисленні агентності. Акцентуючи слабкі місця розглянутих вище теорій дії та звертаючи увагу на ряд новітніх суспільних викликів, зокрема на все більшу інтеграцію новітніх технологій та штучного інтелекту в структуру повсякденного життя, здійснюється висновок про необхідність побудови соціологічної концепції дії, де потенціалом агентності були наділені не лише люди, але й інші живі істоти, а також матеріальні об'єкти.

У третьому розділі дисертаційного дослідження «**Акторно-мережева теорія як соціологічний інструментарій концептуалізації агентності**» актуалізується евристичний потенціал ANT для створення соціологічної концепції дії, за межами дуалізму природи та культури.

У підрозділі 3.1. *Особливості застосування семіотичних понять в ANT: метод і онтологія* розглянуто сітку базових понять, котрими користується даний підхід для аналізу агентності, серед котрих виокремлюється чотири базових поняття: наратив, актор/актант, випробовування сил, програма дії. Ці поняття постають як адаптована для конкретних цілей соціологічного дослідження мережа семіотичних понять, запозичених у А. Ж. Греймаса. Функціональність цих понять демонструється на прикладах проведених Б. Латуром досліджень.

У підрозділі 3.2. *Агентність як політична репрезентація: делегування дії та соціальний порядок* актуалізується політичний зміст виробленого в межах ANT поняття агентності. Тут проводиться аналогія між семіотичним та політичним розумінням репрезентації та розкривається евристичний потенціал цього поняття для подолання дуалізму «мікро-» та «макро-» рівнів суспільного життя. Також через запропоновану Б. Латуром ідею «політики речей» (Dingpolitik), актуалізується здатність матеріальних об'єктів бути важливим атрактором політичного життя. Дана ідея демонструється на розглянутому автором кейсі із дискусіями щодо підбору нової назви для Московського моста у м. Києві.

У підрозділі 3.3. *Просторовий аналіз агентності в світлі соціальної топології Джона Ло* актуалізуються просторові аспекти агентності, як її розуміє акторно-мережева теорія у версії Джона Ло. З опорою розроблену Джоном Ло концепцію соціальної топології, проводиться розрізнення трьох можливих просторів, де звершується агентність: евклідовий простір, простір мереж і простір потоків. Постулюється принципова значимість топологічної організації та розпорошеності агентності.

У підрозділі 3.4. *Концепція «парламенту речей» Б. Латура в світлі сучасних глобальних викликів* аргументується актуальність ідеї «парламенту речей» Б. Латура та необхідність формування нової рамки аналізу сучасних глобальних

викликів, з урахуванням тих активних впливів, що чинять на стан глобальної екосистеми нелюдські учасники суспільного життя. В цьому контексті розглядається поняття «антропоцену» та «співдружності видів», котрі здобули особливої популярності серед прихильників ANT завдяки новітнім дослідницьким проектам Б. Латура, Д. Гравей та ряду інших дослідників.

ВИСНОВКИ

Дане дослідження було присвячено розв'язанню наукової проблеми, що полягала необхідності прояснення основних понять акторно-мережевої теорії як інструменту соціологічної концептуалізації агентності у їх зв'язку із проблематикою класичних та посткласичних теорій дії в соціології. В ході роботи нам вдалося обґрунтувати, чому саме тематика агентності і соціальної дії може вважатися однією з центральних тем теоретичного пізнання в соціології. Соціологія сформувалася як наука про особливості суспільної поведінки людини та її експериментальні детермінанти, і саме цей контекст задавав основні напруження в соціологічних теоріях дії. Для його аналізу ми звернулися до тих напрацювань, котрі містить у своєму арсеналі акторно-мережева теорія. Сам цей напрям, хоча і набуває все більшої популярності в статусі соціологічної теорії, проте не має чіткої дисциплінарної ідентичності і, як ми з'ясували, найчастіше фігурує у сучасних теоретичних дискусіях у трьох амплуа: як одна із новітніх парадигм у соціології науки, як більш загальний дослідницький метод, відомий також як «матеріальна семіотика», або як фундаментальний теоретичний проект, відомий під назвою «соціологія асоціацій» та протиставляється т. з. «соціології соціального».

Попри розбіжності у можливих інтерпретаціях та оцінках, усіх дослідників із когорти ANT об'єднує ряд методологічних принципів, серед яких ключовими є релятивізація дуалізму природи і культури та розширення кола релевантних для соціологічного аналізу об'єктів, в котре потрапляють речі, технологічні артефакти, живі організми, комп'ютерні програми і т. д. Ці «нові» складові суспільного життя тлумачаться не лише як пасивні посередники людських дій,

але і як носії власного потенціалу агентності. Сама ж релятивізація опозиції між природними та суспільними (культурними) явищами є основною складовою дослідницької оптики, котру такі автори як Б. Латур і Дж. Ло називають «антропологією Модерну». Цю оптику ми обрали для історико-соціологічного аналізу ключових соціологічних теорій дії. Аналіз аргументації таких теоретиків, як М. Вебер, А. Шюц, Т. Парсонс і Е. Гіденс, продемонстрував, що базові принципи їхніх теорій спираються на тезу про онтологічну виключність людини, котра досягається завдяки її здатності до осмисленої діяльності. Нам вдалося продемонструвати, що у працях основних класиків теорії дії присутній дуалізм природи і суспільства, котрий, накладаючись на логіку соціологічного пояснення, призводить до появи у соціологічному мисленні дуалізму агентності і структури.

Окресливши у такий спосіб проблемне поле, ми перейшли до розгляду ключових концептів акторно-мережевої теорії у їхньому зв'язку і контекстом класичних соціологічних теорій дії. Розгляд низки адаптованих у ANT семіотичних понять засвідчив, що існує можливість вести мову становлення акторно-мережевої теорії дії, котра буде здатна запобігти поділу на людських учасників дії та її «не-людські» обставини або засоби, релятивізувати співвідношення між мікро- і макроакторами суспільного життя та уникнути дилеми агента і структури, котра протягом довгого часу залишалась одним із ключових викликів соціальної теорії.